

УДК 342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.3.26>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ 2023–2025 РОКІВ

Козакевич О.М.,
*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-5528-7008
e-mail: ol.mk.2019@gmail.com*

Царук А.В.,
*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
Web of Science Researcher ID: ADA-4679-2022
ORCID: 0000-0002-7871-0323
e-mail: caruk333@ukr.net*

Козакевич О.М., Царук А.В. Забезпечення доступу до правосуддя у провадженнях про порушення митних правил в Україні: законодавчі зміни 2023–2025 років.

Стаття присвячена системному аналізу забезпечення доступу до правосуддя у справах про порушення митних правил в контексті трансформації митного законодавства та активного впровадження цифрових технологій у митну справу. Обґрунтовується, що право на доступ до правосуддя, гарантоване статтею 55 Конституції України, набуває особливої актуальності в умовах високої правової нормотворчої динаміки та складної юридичної природи митних правовідносин. Визначено, що доступ до правосуддя не завжди є реальним. Оскільки учасники зовнішньоекономічної діяльності часто стикаються з інформаційною нерівністю, фінансовими бар'єрами, короткими строками оскарження та необхідністю залучення спеціалізованих фахівців.

Проаналізовано суттєві законодавчі зміни 2023–2025 років щодо санкцій за порушення митних правил, їх відповідності принципу пропорційності та індивідуалізації відповідальності. Звернено увагу на правові позиції Конституційного Суду України, які стали каталізатором перегляду санкційної політики, та підкреслено важливість переходу від каральної до збалансованої моделі адміністративної відповідальності. Наголошено, що обмежений доступ до касаційного перегляду та фрагментарність судової практики створюють ризики нерівного застосування митного законодавства судами різних інстанцій.

Окреме місце займає аналіз викликів, пов'язаних із використанням цифрових доказів у митних справах. Доведено, що сучасні сканувальні комплекси, автоматизовані системи аналізу ризиків і технології штучного інтелекту змінюють традиційні стандарти доведення, водночас породжуючи проблему доступу сторони до технічної інформації, алгоритмів та цифрових журналів подій. Визначено, що без нормативного закріплення процедур збирання й оцінки таких доказів існує небезпека формального, некритичного визнання їх достовірними.

У статті обґрунтовано необхідність перегляду механізмів тимчасового вилучення й зберігання товарів, що нерідко завдають непоправної шкоди правам особи ще до вирішення справи судом. Визначено, що розвиток електронного судочинства та інтеграція цифрових сервісів митних та судових органів здатні істотно підвищити доступність правосуддя. Зроблено висновок, що

подальше реформування митного законодавства має здійснюватися з урахуванням європейських стандартів, принципу верховенства права та необхідності забезпечення реального, а не декларативного доступу до правосуддя для всіх учасників митних правовідносин.

Ключові слова: доступ до правосуддя, порушення митних правил, адміністративне провадження, адміністративна відповідність, адміністративні санкції, митне право, адміністративний процес, цифрові докази, митний контроль.

Kozakevych O.M., Tsaruk A.V. Ensuring access to justice in proceedings concerning customs violations in Ukraine: legislative changes in 2023–2025).

The article is devoted to a systematic analysis of ensuring access to justice in cases of customs violations in the context of the transformation of customs legislation and the active introduction of digital technologies in customs affairs. It is argued that the right to access to justice, guaranteed by Article 55 of the Constitution of Ukraine, is particularly relevant in the context of high legal norm-setting dynamics and the complex legal nature of customs relations. It has been determined that access to justice is not always realistic. This is because participants in foreign economic activity often face information inequality, financial barriers, short appeal deadlines, and the need to engage specialised experts.

The article analyses significant legislative changes in 2023–2025 regarding sanctions for customs violations, their compliance with the principle of proportionality, and the individualisation of liability. Attention is drawn to the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, which have catalysed the revision of the sanctions policy, and the importance of the transition from a punitive to a balanced model of administrative liability is emphasised. It is noted that limited access to cassation review and the fragmentation of judicial practice create risks of unequal application of customs legislation by courts of different instances.

A separate section is devoted to the analysis of challenges related to the use of digital evidence in customs disputes.

It has been proven that modern scanning complexes, automated risk analysis systems and artificial intelligence technologies are changing traditional standards of proof, while at the same time creating the problem of access to technical information, algorithms and digital event logs. It has been determined that without regulatory procedures for collecting and evaluating such evidence, there is a danger of formally and uncritically accepting it as reliable.

The article substantiates the need to review the mechanisms for the temporary seizure and storage of goods, which often cause irreparable damage to a person's rights even before the case is decided by the court. It has been determined that the development of electronic justice and the integration of digital services of customs and judicial authorities can significantly improve access to justice. It is concluded that further reform of customs legislation should be carried out taking into account European standards, the principle of the rule of law and the need to ensure real, rather than declarative, access to justice for all participants in customs legal relations.

Key words: access to justice, customs violations, administrative proceedings, administrative compliance, administrative sanctions, customs law, administrative process, digital evidence, customs control.

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя виступає як обов'язок держави у відносинах з громадянами і правова гарантія справедливого судочинства, що базується на фундаментальному принципі верховенства права. У контексті порушення митних правил проблема доступу до правосуддя набуває особливої актуальності, адже специфіка митних правопорушень та процедурні особливості їх застосування створюють численні бар'єри для забезпечення доступу до правосуддя. Особливо гостро проблема доступності правосуддя постає у сфері адміністративних справах про порушення митних правил. Крім того, актуальність зумовлює стрімка цифровізація митного контролю (сканувальні комплекси, системи аналізу ризиків, штучний інтелект), яка, підвищуючи ефективність виявлення порушень, водночас породжує нові виклики у сфері доказування.

Питання забезпечення реальної доступності правосуддя у справах про порушення митних правил залишається актуальним та потребує дослідження.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасних проблем забезпечення права на доступ до правосуддя у провадженнях про порушення митних правил в Україні з урахуванням законодавчих

змін 2023–2025 років, оцінка їх впливу на пропорційність адміністративних стягнень та ефективність судового захисту, а також обґрунтування пропозицій щодо подальшого реформування законодавства і судової практики з метою підвищення доступності, справедливості та ефективності розгляду відповідної категорії справ.

Стан опрацювання проблематики. Питання доступу до правосуддя у сфері адміністративної відповідальності неодноразово розглядалися у працях вітчизняних вчених-адміністративістів О.М. Бандурки, В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, О.В. Кузьменка, Є.В. Додіна, а також у рішеннях Конституційного Суду України та постановках Верховного Суду. Водночас комплексного дослідження впливу реалізацію права на доступ до правосуддя у справах про порушення митних правил досі не проводилося. Практичні проблеми коротких строків оскарження, обмеження касаційного перегляду, автоматичного виконання рішень про вилучення товарів та недостатньої цифровізації судового розгляду таких справ залишаються недостатньо висвітленими у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Доступність правосуддя становить одну з основоположних умов існування правової держави, виконуючи подвійну функцію: запобігання порушенням прав людини та ефективного відновлення вже порушених прав і свобод. В Україні це право має пряме конституційне закріплення у статті 55 Основного Закону й визнається передумовою реалізації всього комплексу суб'єктивних прав особи. Правовим підґрунтям реалізації права на доступ до правосуддя у правовій системі України є ст. 55 Конституції України [1]. За відсутності реального судового захисту будь-яке конституційне чи законодавче право втрачає практичну цінність, перетворюючись на декларацію. У сучасному розумінні доступність правосуддя охоплює не лише формальну можливість звернутися до суду, а й сукупність матеріальних і процесуальних гарантій, які забезпечують реальну, своєчасну та економічно посильну судову процедуру.

Доступність правосуддя є запобіжником порушень прав людини та водночас ефективним засобом відновлення порушених прав і свобод [2, с. 39]. Без доступу до правосуддя неможливою є реалізація комплексу всіх інших прав, оскільки саме судовий захист виступає універсальним механізмом відновлення порушеного правового становища. У сучасних умовах доступність правосуддя розглядається як елемент системи правових гарантій для здійснення і захисту прав, свобод і законних інтересів особи у судовому або позасудовому порядку [2, с. 174]. Вона включає: інституційний компонент (наявність незалежних і неупереджених судів), процесуальний (справедливі процедури, розумні строки, ефективні засоби оскарження), економічний (доступність судового захисту з огляду на судові витрати, витрати на правничу допомогу), а також інформаційний (доступ до правової інформації, розуміння особою своїх прав та обов'язків).

У сфері митних правовідносин проблема доступності правосуддя набуває додаткового виміру. Митна діяльність пов'язана з інтенсивною регламентацією, частими змінами законодавства та складною техніко-юридичною природою норм, що регулюють порядок переміщення товарів, митні режими, особливості декларування, застосування заходів нетарифного регулювання тощо. У такій ситуації суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності або фізична особа, яка переміщує товари через митний кордон України, часто опиняється в умовах інформаційної та процедурної нерівності з митним органом. Це, у свою чергу, безпосередньо впливає на реальний зміст права на доступ до правосуддя: формально воно може бути забезпечене, однак фактично – істотно ускладнене.

Порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Митним кодексом України та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, і за які передбачена адміністративна відповідальність [3]. Система санкцій за порушення митних правил в Україні характеризується суворістю покарань, що нерідко призводить до непропорційності між тяжкістю вчиненого правопорушення та розміром застосованого стягнення, створюючи додаткові виклики для забезпечення справедливого правосуддя.

Особливістю митних правопорушень є те, що вони нерозривно пов'язані з економічними процесами та зовнішньоекономічною діяльністю, а тому наслідки притягнення до відповідальності можуть виходити далеко за межі самого провадження: блокування поставок, додаткові фінансові витрати, втрата ділової репутації, розірвання зовнішньоекономічних контрактів. Відтак, надмірна суворість санкцій, зокрема у вигляді конфіскації товарів значної вартості та накладення штрафів, які можуть сягати вартості вантажу, фактично набуває карального, а іноді – репресивного харак-

теру, що суперечить принципу пропорційності та загальним засадам адміністративної відповідальності.

Законом України від 21 листопада 2023 року були внесені принципові зміни до статті 483 Митного кодексу України, що набрали чинності 5 січня 2024 року, згідно з якими встановлено накладення штрафу в розмірі від 50 до 100 відсотків вартості товарів з конфіскацією цих товарів, а також товарів, транспортних засобів зі спеціально виготовленими сховищами, що використовувалися для приховування товарів від митного контролю [4]. Таке нормативне рішення, з одного боку, було покликане посилити відповідальність за умисні, системні порушення, пов'язані з контрабандою та ухиленням від сплати митних платежів, а з іншого – спричинило хвилю критики з боку наукової спільноти та бізнес-середовища, які звертали увагу на ризики надмірної репресивності й порушення балансу між фіскальними інтересами держави та правами учасників ЗЕД.

Зазначені зміни стали безпосередньою відповіддю на рішення Конституційного Суду України від 5 липня 2023 року № 5-р(І)/2023, у якому було визнано неконституційним попереднє формулювання абзацу 2 частини 1 статті 483 Митного кодексу України через невідповідність принципу пропорційності покарання [5]. У цьому рішенні Конституційний Суд наголосив, що законодавець, установлюючи вид та розмір стягнення за адміністративні правопорушення, має обов'язок враховувати співвідношення між тяжкістю діяння та суворістю санкцій, а також забезпечити можливість індивідуалізації відповідальності. Ухвалення Верховною Радою України 25 березня 2025 року додаткових змін до Митного кодексу України щодо справедливого розгляду судами справ про порушення митних правил, встановлення верхньої і нижньої межі штрафів замість раніше встановленої фіксованої суми, а також заміна обов'язкової конфіскації на можливість прийняття рішення з конфіскацією або без такої стало логічним продовженням курсу на гуманізацію та європеїзацію митного законодавства [6].

Такі законодавчі зміни покликані створити правові умови для справедливого розгляду судами справ про порушення митних правил та вибору виду і розміру адміністративного стягнення з урахуванням усіх обставин справи: характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність. Фактично мова йде про формування моделі, за якої суд набуває реальних інструментів для забезпечення пропорційності та індивідуалізації відповідальності, а не виступає лише механічним «затверджувачем» рішень митних органів.

Процедура оскарження рішень митних органів у справах про порушення митних правил регламентована главою 4 Митного кодексу України та процесуальним законодавством, однак на практиці особи, притягнуті до відповідальності, стикаються з численними перешкодами у реалізації свого права на судовий захист [3]. Короткі строки оскарження створюють додаткові труднощі, особливо для суб'єктів господарювання, які ведуть активну зовнішньоекономічну діяльність та не завжди мають можливість оперативно підготувати належне правове обґрунтування своєї позиції та зібрати необхідні докази. До цього додаються складність митного законодавства, часті зміни нормативно-правових актів, а також нерідко – недостатня передбачуваність правозастосовної практики.

Складність митного законодавства та технічний характер багатьох питань, пов'язаних з класифікацією товарів, визначенням митної вартості, застосуванням митних процедур, вимагають залучення кваліфікованих фахівців, що збільшує витрати на судовий захист та робить його менш доступним для малого та середнього бізнесу. Таким чином, економічний аспект доступу до правосуддя проявляється у митній сфері особливо гостро: витрати на оскарження часто співмірні або навіть перевищують суму накладеного штрафу, що демотивує осіб від захисту своїх прав, навіть коли існують реальні підстави для скасування постанови.

Обмеження можливості касаційного оскарження постанов судів першої та апеляційної інстанцій у справах про адміністративне правопорушення, передбачене частиною 10 статті 294 та главою 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, суттєво звужує можливості особи домогтися перегляду судового рішення у вищій інстанції, навіть якщо є підстави вважати, що нижчестоящі суди допустили помилки в застосуванні норм матеріального чи процесуального права [7]. Це створює ризики фрагментації судової практики, коли одні й ті самі норми митного законодавства тлумачаться судами по-різному, а доступ до єдності практики, яку забезпечує Верховний Суд, фактично обмежений.

Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на необхідність забезпечення балансу між ефективністю митного контролю та захистом прав осіб, притягнутих до відповідальності, підкреслюючи, що суди мають ретельно перевіряти дотримання митними органами процедурних вимог при складанні протоколів про порушення митних правил, повноту та об'єктивність зібраних доказів, а також обґрунтованість висновків про наявність у діях особи складу правопорушення [8]. Практика касаційної інстанції поступово формує стандарти належного здійснення митного контролю, однак обмежений доступ до касаційного перегляду зменшує можливість поширення цих стандартів на широкий масив справ.

Крім того, при дослідженні забезпечення доступу до правосуддя при порушенні митних правил важливо проаналізувати питання, яке стосується доказів. Технологічні інновації в митній справі одночасно створюють нові можливості митного контролю й породжують нові виклики. Розгортання сучасних сканувальних комплексів і систем автоматичного аналізу даних змінює не лише технічний, а й правовий характер митних процедур. У цих умовах виникає потреба переосмислення ролі стандартів доказування. Суд зазначив відсутність законодавчого визначення деталей збирання та оцінки цифрових доказів, що створює небезпеку їх автоматичного визнання достовірними за формальної коректності [9].

Електронні докази набули статусу самостійного процесуального джерела після імплементації у процесуальні кодекси 2017 року. Сучасні технології докорінно трансформують митний контроль, поєднуючи підвищення ефективності з появою нових правових та організаційних викликів. Використання сканувальних комплексів, автоматизованих систем аналізу ризиків і штучного інтелекту зміщує акцент з ручних процедур на цифрову аналітику, водночас породжуючи питання достовірності, інтерпретації та доказової сили електронних даних. За умов стрімкої цифровізації митна справа потребує не лише технічного оновлення, а й адаптації процесуальних стандартів, удосконалення методів оцінки ризиків та формування нових підходів до забезпечення прозорості й справедливості контролю.

Особливу увагу слід звернути на проблему забезпечення права сторони на ознайомлення з цифровими доказами: алгоритмами роботи систем, журналами подій, технічними характеристиками обладнання. Без доступу до такої інформації сторона фактично позбавляється можливості ефективно спростовувати висновки митних органів, що прямо впливає на реальний зміст права на справедливий суд. Отже, вдосконалення законодавства у сфері електронних доказів у митних спорах є важливою умовою забезпечення доступу до правосуддя.

Також у дослідженні варто звернути увагу на наступне. В Україні практика автоматичного виконання рішень про тимчасове вилучення товарів ще до судового розгляду справи нерідко призводить до ситуацій, коли навіть у разі подальшого виправдання особи або скасування постанови про накладення стягнення, відновлення первісного стану стає неможливим через фізичну втрату або знецінення вилучених товарів. Така ситуація суперечить принципу повного відшкодування шкоди та реального відновлення порушеного права, який є складовою права на ефективний засіб захисту. Отже, механізми тимчасового вилучення та зберігання товарів потребують істотного перегляду з позицій забезпечення прав осіб, щодо яких здійснюється провадження.

Впровадження електронного судочинства у справах про порушення митних правил могло б значно полегшити доступ до правосуддя, особливо для суб'єктів господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність у різних регіонах України, оскільки дозволило б подавати процесуальні документи, брати участь у судових засіданнях та отримувати судові рішення в електронній формі без необхідності фізичної присутності в суді. Державна антикорупційна програма передбачає розвиток цифрових сервісів у митній сфері, однак необхідна подальша інтеграція митних та судових електронних систем для забезпечення безперервного обміну інформацією та спрощення процедури оскарження [10]. Цифровізація має супроводжуватися належними гарантіями захисту даних, уніфікацією стандартів електронної комунікації та належним інформуванням учасників митних правовідносин про наявні інструменти захисту.

Розробка нового Кодексу про адміністративні правопорушення, яка активно обговорюється в українському правовому середовищі, має врахувати досвід європейських держав щодо забезпечення пропорційності та індивідуалізації покарань за адміністративні правопорушення, включаючи митні, а також передбачити більш детальне регулювання процедури розгляду справ про такі правопорушення з урахуванням вимог доступу до правосуддя. Йдеться, зокрема, про необхідність перегляду строків притягнення до відповідальності та строків оскарження, запроваджен-

ня спеціальних гарантій для малого та середнього бізнесу, чіткішої регламентації використання електронних доказів, розширення можливостей касаційного перегляду, визначення стандартів справедливого судового розгляду в митних спорах. Сукупність цих змін має на меті сформувати цілісну модель, у межах якої митна політика держави реалізуватиметься із дотриманням конституційних принципів верховенства права, справедливості та поваги до прав людини.

Висновки. Проведене дослідження показує, що забезпечення доступу до правосуддя у справах про порушення митних правил є комплексним правовим і організаційним завданням, яке потребує системного перегляду чинних процедур та підходів до адміністративної відповідальності у митній сфері. Незважаючи на суттєві позитивні зрушення, спричинені законодавчими змінами 2023–2025 років, ефективна реалізація права на судовий захист залишається обмеженою через сукупність факторів: надмірну складність митного законодавства, стислі строки оскарження, високу вартість правничої допомоги, а також відсутність повноцінного механізму касаційного перегляду.

Застосування цифрових технологій у митному контролі створює нові можливості для підвищення ефективності процедур, однак водночас висуває підвищені вимоги до точності, прозорості цифрових доказів, які сьогодні залишаються недостатньо врегульованими.

Досягнення балансу між публічними інтересами та захистом прав осіб, притягнутих до відповідальності, вимагає удосконалення процесуальних стандартів та адаптації інституту адміністративної відповідальності до європейських принципів пропорційності, справедливості та індивідуалізації покарання. Подальший розвиток електронного судочинства, інтеграція митних та судових інформаційних систем, а також вироблення спеціальних правил щодо роботи з цифровими доказами є критично необхідними для підвищення як доступності, так і якості правосуддя у цій категорії справ. Модернізація процедур розгляду справ про порушення митних правил має відбуватися не лише шляхом формального оновлення законодавства, а й через підвищення інституційної спроможності митних та судових органів забезпечувати реальне, а не декларативне дотримання прав людини та принципу верховенства права.

У цілому, подальші дослідження мають сприяти формуванню цілісної моделі справедливого, пропорційного та технологічно адаптованого механізму притягнення до адміністративної відповідальності у митній сфері

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Козакевич О.М. Доступність правосуддя у транзитивному суспільстві: сучасний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика» 2023. 246 с.
3. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n416> (дата звернення: 01.12.2025).
4. Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань розпорядження іноземними товарами, транспортними засобами комерційного призначення, що перебувають на митній території України під митним контролем, а також такими, що незаконно ввезені на митну територію України: Закон України від 21.11.2023 № 3475-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3475-20> (дата звернення: 01.12.2025).
5. Рішення КСУ у справі за конституційними скаргами Душенькевича Анатолія Володимировича, Франка Андрія Володимировича, Ярош Ірини Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини першої статті 483 Митного кодексу України (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності особи за митне правопорушення) 5 липня 2023 року № 5-п(II)/2023. Справа № 3-46/2022 (95/22, 170/22, 233/22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-23#Text>.
6. Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань адміністративної відповідальності за порушення митних правил, уточнення порядку виконання окремих митних процедур та усунення термінологічних неузгодженостей: Закон України від 25.03.2025 № 4323-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4323-2>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10Text>.

8. Огляд судової практики Верховного Суду у сфері митної справи. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ohliad_mytna_sprava.pdf.
9. Суддя ВС проаналізувала критерії допустимості й достовірності електронних доказів у кримінальному процесі. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1751385>.
10. Як зменшити рівень корупції в митній сфері та оподаткуванні: що пропонує Державна антикорупційна програма. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/yak-zmenshyty-rivenkoruptsiyi-v-mytnij-sferi-ta-opodatkuvannishho-proponuye-derzhavnaantykoruptsijna-programa>.